

Соціально-психологічний аналіз сутності поняття «міжособистісна толерантність», як професійно важливої якості психолога

Автор статті аналізує основні теоретичні підходи до визначення міжособистісної толерантності. Толерантність, згідно його аналізу визначається як особливість особистості психолога, що передбачає успішність його професійної діяльності й самореалізації.

Етап професійної підготовки є оптимальним періодом розвитку особистості майбутнього професіонала-психолога, періодом, коли найбільш ефективно впровадження й можливе відстеження результатів програми соціально-психологічного супроводу.

Ключові слова: толерантність, особистість, людина, професійна свідомість, інтолерантність, самосвідомість.

Автор статьи анализирует основные теоретические подходы к определению межличностной толерантности. Толерантность, согласно его анализу определяется как особенность личности психолога, обеспечивающая успешность его профессиональной деятельности и самореализации.

Этап профессиональной подготовки является оптимальным периодом развития личности будущего профессионала-психолога, периодом, когда наиболее эффективно внедрение и возможно отслеживание результатов программы социально-психологического сопровождения.

Ключевые слова: толерантность, личность, человек, профессиональное сознание, интолерантность, самосознание.

Постановка наукової проблеми. Актуальність обраної теми визначається наявністю наступних протиріч: між нормативністю умов рівневої професійної підготовки й прагненням психолога до професійної, відкритої взаємодії із клієнтами; між науково обґрунтованим розумінням толерантних характеристик особистості психолога й відсутністю їх системного опису в соціальній психології, у яких толерантна особистість психолога була б розкрита повною мірою; між потребою в розвитку толерантних якостей психолога й відсутністю програм ефективного досягнення цієї мети, насамперед у процесі професійного становлення толерантної особистості психолога у вузі.

В цілому, недостатня наукова розробленість, наявність невирішених протиріч і потреба в ефективному розвитку толерантної особистості психолога в процесі професійного становлення визначили актуальність дослідження.

Толерантність як особистісне інтегроване утворення актуалізується – у процесі професійного становлення. Сутність толерантності фахівця-психолога — у його установці на прийняття іншої людини — відмінної в процесі консультування. Толерантна особистість психолога — це фахівець, професійна діяльність, відносини, професійне становлення якого обумовлено взаємозв'язком та інтеграцією якостей толерантної особистості. Толерантність як внутрішньособистісна характеристика психолога формується поступово, під впливом соціально-психологічних факторів, обумовлених як зовнішні (умови професійного становлення) і внутрішні (індивідні, суб'єктні, особистісні, індивідуальні передумови).

Аналіз останніх досліджень і публікацій із цієї проблеми. Професійне становлення психолога передбачає розвиток толерантності як одного з найважливіших професійних якостей фахівця, без якого неможлива ефективна професійна діяльність (М.С. Мириманова, О.С. Михалюк, Т.Г. Стефаненко, Н.С. Хрустальова). Це приводить до необхідності здійснення досліджень соціально-психологічної сутності толерантної особистості психолога в процесі професійного становлення.

У цей час вивчаються етапи професійного становлення фахівця (В.А. Бодров, Є.Ф. Зеер, Е.А. Клімов, Д.І. Фельдштейн і ін.); визначаються механізми й соціально-психологічні умови позитивного/деструктивного розвитку особистості в професії (С.П. Безносков, А.А. Деркач, Л.Г. Дика, Л.М. Митіна, А.К. Маркова, С.А. Шапкин, М.С. Ясницький і ін.); розглядаються професійно значимі якості (Н.С. Государевий, Л. М. Лаптев, В.Д. Шадріков); вивчаються умови й передумови розвитку професійної свідомості в студентському віці (Н.В. Жигинас, В.І. Жуков, Г.Ю. Любимова, Ю.П. Поваренков). З'являються роботи, у яких досліджуються професійно важливі якості психолога – товариськість, контактність, емоційна стійкість, терпимість. (Е.А. Быкова, І.В. Дубровина). До необхідних характеристик психолога-консультанта відносять комунікативність, стійкість і гнучкість у відносинах, відкритість новому досвіду, прийняття особистої відповідальності, здатність до емпатії (В.С. Грехньов, Ю.М. Забродін, І.А. Зимова, Є.В. Пахольян, О.Н. Шахматова).

Толерантність визначається в роботах як особливість особистості психолога, що визначає успішність його професійної діяль-

ності й самореалізації (М.І. Губанова, Л.А. Миколаєва, Г.Г. Солодова й ін.). Водночас, змістовні характеристики толерантності психолога в психологічних дослідженнях тільки починають виявлятися (Е.І. Касьянова, В.В. Каширина й ін.).

У наш час вивчення толерантності як соціально-психологічного феномена не тільки інтенсифікувалося, але і якісно змінилося. Вивчаються етнічна толерантність (І.М. Карлинська, Е.І. Шлягина й ін.), політична толерантність (М.А. Гулиев, Г.М. Денисовський, П.М. Козирєва, С.Г. Іллінська й ін.), релігійна толерантність (О.С. Борисов, М.Ю. Смирнов), міжособистісна толерантність (Е.В. Алексєєва, Г.Л. Бардієр, С.Л. Братченко та ін.). Розглядаються механізми формування, етапи й структура толерантності з позицій внутрішньособистісних характеристик, детермінант, що визначають толерантну свідомість і толерантну поведінку.

Діапазон дефініцій толерантності достатньо широкий. Толерантність визначається як характеристика міжкультурної взаємодії в соціальному аспекті (Н.М. Лебедева, А.Н. Татарко, Л.А. Шайгерова, І.І. Халеева) норми поведінки в педагогічному аспекті, що формуються (Л.А. Волович, І.А. Колесникова, Г.В. Мухаметзянова й ін.), як сукупність характеристик і установок особистості в психологічному аспекті (А.Г. Асмолов, В.В. Глебкин, Г.У. Солдатова, Л.А. Шайгерова, О.Д. Шарова й ін.), як результат переломлення особистісних властивостей і якостей у системі відносин суб'єкта в умовах мікро- і макросоціуму в соціально-психологічному аспекті (Г.Л. Бардієр, Н.В. Недорезова, А.В. Перців).

У соціально-психологічних дослідженнях толерантність розглядається з декількох позицій – як ціннісна орієнтація суб'єкта в значимому для нього співтоваристві або групі, форма соціальної взаємодії, механізм спілкування, професійно значима якість фахівця, що працює в групі професій «Людина – Людина» (А.Г.Асмолов, В.В. Бойко, Н.М. Лебедева, В.С. Магун, М.С. Мирманова, О.С. Михалкж, Г.У. Солдатова, Т.Г. Стефаненко й ін.).

Затребуваними в теоретичному й у практичному плані є розробки психологічних технологій і програм супроводу професійного становлення особистості майбутнього фахівця (О.Г. Дониченко, М.В. Донцова, А.В. Козлова, Н.В. Майсак, Л.М. Митіна, А.В. Попова).

У рамках нової системи вищої освіти в низці завдань навчання виділяється розвиток комунікативної компетенції фахівців гуманітарного профілю, яке не представляється можливим без толерантних якостей особистості майбутнього професіонала.

Мета статті – розкрити соціально-психологічний зміст поняття «міжособистісна толерантність».

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих даних. З моменту проголошення й підписання в 1995 році Декларації принципів толерантності «толерантність» починає вивчатися в контексті взаємин між людьми й стає предметом вивчення соціальної психології, де в центрі уваги не простір соціальних відносин, фізіологічні якості організму, а особливості міжособистісних відносин. Толерантність у соціальній психології розглядається як особистісна характеристика, яка виникає, актуалізується при негативному впливі з боку суб'єкта, іншої особистості й сприяє побудові міжособистісної взаємодії, спілкування з іншими людьми у формі міжособистісного діалогу, збереженню й розвитку особистості й суспільства в цілому.

Аналіз закордонної й вітчизняної психологічної літератури з проблеми толерантності, показав, що на даному етапі немає єдиного тлумачення поняття «толерантність» і опису загальної, єдиної її характеристики. У соціальній психології толерантність вживається в різних значеннях. У цілому можна виділити три основні підходи до сутності толерантності як соціально-психологічного феномена.

Традиційно міжособистісна толерантність, інтерпретується в руслі терпимості. Так, В. В. Бойко й В.Д. Менделевич [4; 7] визначають комунікативну толерантність як характеристику відносин особистості до людей, ступінь, що показує стійкість до неприємних або неприйнятних, на її думку, психічних станів, якостей і вчинків партнерів по взаємодії. Також і Н.В. Недорезова розглядає актуальність толерантності при зіткненні людини з емоційно негативними подіями, співрозмовниками, впливами. Велику увагу автор приділяє здатності терпіти неприємну ситуацію або неприємну людину доти, поки це не приводить до збитку [8]. Толерантність являє собою терпиме відношення до іншого суб'єкта, незважаючи на можливу спочатку негативну оцінку його поведінки, способу життя, культури [6]. Отже, в основу толерантності як терпимості закладається негативна система міжособистісних відносин.

У той же час, аналіз соціально-психологічної літератури показав, що в роботах А.Г. Асмолова, Г.Л. Бардієр, Г.У. Солдатової, О.А. Спіциної і Л.А. Шайгерової [1; 2; 13] поняття толерантності й терпимості як якостей особистості, що виявляються в системі міжособистісних відносин, протиставляються. Так, терпимість передбачає пасивне прийняття навколишньої реальності, непротивлення, поблажливості до вчинків інших людей, а толерантність розуміється

як активна життєва позиція, яка містить у собі не просте потакання чужим думкам, звичкам, поведінці, а встановлення взаєморозуміння й взаємоповаги, визнання єдності й різноманіття людства, багатомірності людської культури, норм, вірувань, готовності визнати інших такими, які вони є, і взаємодіяти з ними на основі згоди. Тобто толерантність, на відміну від терпимості, категорія далеко не пасивна, вона припускає розширення кола особистих ціннісних орієнтацій за рахунок позитивної взаємодії з іншими культурами. Тим самим, у поняття «толерантність» закладається підтекст збагачення новим іншим культурним надбанням, соціальним досвідом.

Отже, виділяється другий підхід до розуміння міжособистісної толерантності, прихильники якого виводять терпимість із поняття «толерантність», розглядаючи в основі толерантності позитивну систему міжособистісних відносин.

А.Г. Асмолов, Г.В. Солдатова й Л.Я. Шайгерова [1] пропонують визначати толерантність через систему установок, цінностей і орієнтацій особистості, що відбивають ступінь позитивного відношення до різноманіття миру, до соціальних, культурних, етнічних і світоглядних відмінностей. Така психологічно стійка й морально зріла особистість, на думку авторів, настроєна на розвиток позитивних соціальних, міжкультурних і міжособистісних відносин, що виключають конфронтацію й насильство.

Для толерантності характерний прояв інтересу до об'єкта, прагнення зрозуміти його та прагнення позитивно взаємодіяти з ним [6]. Толерантність властива тим особам, які прагнуть позитивної взаємодії, упорядкованих відносин загальнолюдським законам, що не порушують буття, що не заподіюють шкоду іншим особам при реалізації власних свобод [13]. Толерантне відношення виражається в прагненні досягти взаємного розуміння й узгодження різнорідних інтересів і точок зору без застосування тиску, переважно методами роз'яснення й переконання [12].

Під впливом наявності двох підходів до розуміння толерантності з'являється структурний, інтегральний підхід, прихильники якого розглядають толерантність як складну, багатоаспектну, багатогранну, багатокомпонентну якість особистості, що включає як терпимість, так і якості особистості, що виражають позитивне відношення до іншого. Одним з таких авторів, є С.Л. Братченко [3], який вважає, що психологічний зміст міжособистісної толерантності не може бути зведений до окремої властивості, показника, характеристики, тому що даний феномен не лежить тільки в одній площині – його зміст неоднорідний, не підкоряється «лінійному детермінізму».

Г.Г. Абдулкаримов, Р.Г. Апресян, А.Г. Асмолов, Е. М. Виноградова, Т. Б. Загоруля, Ю.П. Івкова, М.С. Міріманова, Г. Олпорт, П.В. Степанов, К. Уэйн, Г.М. Шеламова, вважають, що толерантність – це цілісне утворення, яке має складну структуру, що виражається в співвідпорядкованості якостей особистості, які входять до неї.

На думку Т. Б. Загоруля [5], ядро толерантності формують відповідальність, життєрадісність, терпимість, чуйність, раціоналізм, незалежність, емпатія, сміливість у відстоюванні своїх поглядів, життєва мудрість, щастя інших і воля.

Проаналізувавши різні визначення толерантності, Н.В. Недорезова [8] відзначає, що толерантність часто включає певні індивідуальні якості особистості, серед яких частіше згадуються такі, як уміння працювати із власними емоціями, прийняття власних негативних сторін, негативних емоцій і почуттів, навик адекватного самовираження й саморозкриття, уміння пізнати себе.

А.П. Садохінім [11] толерантність розглядається як почуття терпимості й поважного відношення до думок інших людей, що не збігаються із власними. Воно передбачає право кожного на вільне вираження своїх поглядів і реальну рівноправність людей у практичному житті й проявляється в тому, що людина, не відмовляючись від своїх переконань, одночасно ставиться доброзичливо до думок інших людей. Автор виділяє критерії, які, на його думку, дозволяють більш чітко фіксувати явище толерантності. До них автор відносить наступні:

- реальна рівноправність між представниками різних народів (рівний доступ до соціальних благ для всіх людей незалежно від їхньої статі, раси, національності, релігії або приналежності до якої-небудь іншої групи);

- взаємоповага, доброзичливість і терпиме відношення всіх членів того або іншого суспільства до інших соціальних, культурних груп;

- гарантоване законом збереження й розвиток культурної самобутності й мов національних меншин;

- реальна можливість додержуватися традицій для всіх культур, представлених у даному суспільстві;

- свобода віросповідання за умови, що це не обмежує права та можливості представників інших конфесій;

- співробітництво й солідарність у вирішенні загальних проблем;

- відмова від негативних стереотипів в області міжетнічних, міжрасових і міжстатевих відносин.

Аналіз психологічних особливостей толерантної та інтолерантної особистості зустрічається в роботах Г. Олпорта [10]. Автор, спираючись на дослідження проблем авторитаризму й тоталітаризму, виділив цілий ряд суттєво значимих, з огляду соціально-психологічних явищ, особливостей інтолерантної особистості:

1) знання самого себе – інтолерантна особистість менше знає про свої гідності й недоліки, ставлячись некритично до себе, і прагне у всіх своїх лихах звинувачувати навколишніх;

2) захищеність – інтолерантній людині важко жити в згоді, як із самим собою, так і з іншими людьми, вона побоюється свого соціального оточення й навіть себе, своїх інстинктів, інтолерантна особистість почуває себе не в безпеці, тому прагне захищатися від інших людей і груп;

3) відповідальність – інтолерантна людина вважає, що події, що відбуваються, від неї не залежать, тому перекладає відповідальність на інших;

4) потреба у визначеності – інтолерантна особистість поділяє світ на дві частини (чорне й біле), не визнаючи його різноманіття, і не схильна вислухати будь-яку точку зору;

5) орієнтація на себе й орієнтація на інших – інтолерантна особистість менш орієнтована на себе в роботі, у фантазіях, творчому процесі, теоретичних міркуваннях, у проблемних ситуаціях інтолерантна людина схильна звинувачувати себе, а не навколишніх;

6) прихильність до порядку – інтолерантна людина надто велике значення надає охайності, гарним манерам, ввічливості, для неї важливо, щоб в усьому був порядок, для толерантних людей ці якості не представляють такої великої цінності й відходять на другий план;

7) здатність до емпатії й почуття гумору не розвинені в інтолерантної особистості;

8) авторитаризм для інтолерантної особистості дуже важливий.

Висновки. Аналіз соціально-психологічної літератури дозволяє виділити три підходи до розуміння сутності міжособистісної толерантності, визначені у закордонній і вітчизняній психології. З одного боку, ряд авторів використовують міжособистісну толерантність у безперечно негативному смислі, тому що вона «є свого роду неприродною помірністю, переконаннями й цінностями інших» [9, С. 16]. З іншого боку, толерантність у системі міжособистісних відносин розглядається як «установка ліберального прийняття моделей поведінки, переконань і цінностей інших, толерантність включає активний захист цінностей інших

і визнання плюралізму, а також, що істинно толерантна людина буде протистояти будь-якій спробі перешкодити їхньому вільному виразові» [9, С. 16]. Інтегральний підхід до сутності міжособистісної толерантності, що спирається на два попередні, дозволяє відзначити, що толерантність у системі міжособистісних відносин є складним, багаторівневим соціально-психологічним феноменом.

Міжособистісна інтолерантність, на відміну від міжособистісної толерантності, як об'єкт дослідження не виділявся, але в соціальній психології описується через поняття нетерпимості, конфліктності, авторитарності, ворожості, упередженості й стереотипності, які в сукупності характеризуються загальним словом «міжособистісна інтолерантність».

Список використаних джерел

1. Асмолов А.Г. О смысле понятия «толерантность»: [Текст] / А.Г. Асмолов, Г.У. Солдатова, Л.А. Шайгерова // Век толерантности: Научно-публицистический вестник. – Москва: МГУ, 2001. – С. 8-18.
2. Бардиер Г.Л. Социальная психология толерантности [Текст]: автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.05 / Г.Л. Бардиер. – СПб, 2007. – 45 с.
3. Бойко В.В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других [Текст] / В.В. Бойко. – М.: Информационно-издательский дом «Филинъ», 1996. – 472 с.
4. Бойко В.В. Коммуникативная толерантность в межличностных отношениях / В.В. Бойко // Обозрение психиатрии и медицинской психологии. – СПб.: Питер, 2004. – С. 13-21.
5. Загоруля Т.Б. Актуализация толерантных свойств личности в образовательном процессе [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Т.Б. Загоруля. – Екатеринбург, 2005. – 24 с.
6. Клепцова Е.Ю. Психология и педагогика толерантности: учебное пособие для слушателей системы дополнительного профессионального педагогического образования: [Текст] / Е.Ю. Клепцова. – М.: Академический Проект, 2004. – 176 с.
7. Менделевич В.Д. Психология девиантного поведения: учебн. пособ. [Текст] / В.Д. Менделевич. – М.: МЕДпресс, 2001. – 432 с.
8. Недорезова Н.В. Толерантность в межличностном общении старшеклассников: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05 / Н.В. Недорезова. – М., 2005. – 189 с.
9. Оконешникова Н.Л. Проблема толерантности в современной зарубежной психологии [Текст] / Н.Л. Оконешникова

- ва // Методологические проблемы современной психологии: иллюзии и реальность: Материалы Сибирского психологического форума. 16-18 сентября 2004 г. – Томск: Томский государственный университет, 2004. – С. 215.
10. Олпорт Г.У. Природа предубеждения: [Текст] / Г.У. Олпорт // Век толерантности. – Выпуск № 5. – М., 2003. – С. 43.
  11. Садохин А.П. Толерантное сознание: сущность и особенности / А.П. Садохин // Толерантное сознание и формирование толерантных отношений (теория и практика): Сб. науч.-метод. ст. – 2-е изд., стереотип. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2003. – С. 20-31.
  12. Спицына О.А. Психологические условия формирования когнитивного и поведенческого компонентов толерантности у младших школьников в образовательной среде: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / О.А. Спицына. – Казань, 2006. – 24 с.

The author analyzes the main theoretical approaches to the definition of interpersonal tolerance. Tolerance, according to his analysis, is determined as a feature providing the success of his career and self-fulfillment.

Stage of training is the best period in the development of a future professional psychologist, a period when the most efficient implementation and track the results of social psychological support.

New studies represent the problem of tolerance of a professional, the social and psychological characteristics of the content.

Tolerance in professional development depends on the goals, objectives, resources, activities, processes and outcomes of professional activity. The article summarizes the approaches to determine the mechanisms and functions of tolerance provided the structural features and functions of tolerance in professional psychologist.

Social and psychological prerequisite for the development of tolerance is a basic human appropriation of value relations, was laid in the family. Most important to the individual in its development is a micro-society. A family acquaintance begins with the core values of human relations, culture, and ethnic differences. Personality development is characterized by the formation requirement of the motivational sphere, value; semantic sphere, orientation and activity in the relationship, the formation of identity and the image of «Me.»

Keywords: tolerance, personality, human, professional consciousness, intolerance, self-consciousness.

Отримано: 12.01.2013 р.